

dr Małgorzata Pronobis-Gajdzis

Autoreferat

Urodziłam się 29.11.1964 r. w Toruniu. W 1990 r. ukończyłam studia wyższe na Wydziale Sztuk Pięknych UMK w Toruniu, kierunek: Konserwacja i Restauracja Dzieł Sztuki, uzyskując tytuł magistra sztuki w zakresie Konserwacji i Restauracji Papieru i Skóry. Jako pracę dyplomową wykonałam konserwację-restaurację zbioru dokumentów królewskich i cechowych z lat 1578 - 1718 wykonanych na papierze i opatrzonych pieczęciami papierowo-woskowymi z Archiwum Państwowego i Biblioteki PAN w Gdańsku (pod kierunkiem mgr Elżbiety Jabłońskiej). Tematem mojej pracy magisterskiej była "Charakterystyka plam foxingowych występujących na zabytkach z papieru" (promotor: prof. dr hab. Alicja B. Strzelczyk). Praca ta rozpoczęła badania prowadzone nad foxingiem w Zakładzie Konserwacji Papieru i Skóry. Praca została opublikowana pod swoim tytułem w materiałach sprawozdawczych z realizacji podprogramu A RPBP I.11 sponsorowanego przez Ministerstwo Edukacji Narodowej¹. W tym samym, 1990 roku rozpoczęłam pracę, w w/w Zakładzie, na stanowisku asystenta stażysty. Od września 1991 r. do września 1995 r., w związku z urodzeniem trójki dzieci, przebywałam na urlopie wychowawczym. Od października 1995 r. zostałam zatrudniona w Zakładzie Konserwacji Papieru i Skóry UMK na stanowisku asystenta. Niemalże od samego początku mojej pracy zawodowej i dydaktycznej, obszarem moich głównych zainteresowań były zabytkowe kodeksy i zagadnienia związane z ich konserwacją-restauracją. W pracy badawczej koncentrowałam się na problematyce nie stricte metod i materiałów, a interesowało mnie podejście konserwatorskie do elementów niewidocznych, konstrukcyjnych, a decydujących o wartości zabytkowej. Efektem moich ówczesnych dociekań badawczych była obroniona 21. marca 2006 r. dysertacja doktorska pt. *Wpływ elementów i rozwiązań konstrukcyjnych ksiąg zabytkowych na ich trwałość. Różne aspekty ingerencji konserwatorskiej w konstrukcję książki zabytkowej.* (promotor: prof. dr hab. Alicja B. Strzelczyk), za którą otrzymałam wyróżnienie w konkursie na najlepsze prace studialne, naukowe i popularyzatorskie dotyczące ochrony zabytków i muzealnictwa, ogłoszonym przez Generalnego Konserwatora Zabytków i Stowarzyszenie Konserwatorów

¹ Alicja B. Strzelczyk, M. Pronobis - Bobowska, *Charakterystyka plam foxingowych występujących na zabytkach z papieru* [w:] Materiały sprawozdawcze z realizacji podprogramu A RPBP I.11 sponsorowanego przez Ministerstwo Edukacji Narodowej "Naukowe podstawy ochrony i konserwacji dzieł sztuki oraz zabytków kultury materialnej", Toruń 1993, s. 327 - 333.

Zabytków. Wnioski sformułowane w pracy doktorskiej w dużej części przedstawiłam na dwóch konferencjach, w tym jednej międzynarodowej, a następnie opublikowałam².

Po uzyskaniu tytułu doktora sztuki, nadal pracowałam w mojej jednostce macierzystej (od 2008 r. na stanowisku adiunkta) kontynuując jednocześnie zainteresowania związane z zabytkowymi kodeksami. W kontekście zagadnień konserwatorskich podjęłam badania nad ważnym, a mało poruszonym problemem, tj. stosunkiem materii pierwotnej do wtórnej w tych obiektach. Od najdawniejszych czasów introligatorzy zajmowali się nie tylko sztuką oprawiania księzek ale także ich naprawą. Oprócz najprostszych działań naprawczych (np. podklejania przedarć) wykonywali działania o dużym zakresie ingerencji w pierwotną materię (wymiana grzbietów opraw, wymianę obłeczeń, zastosowanie nowych rozwiązań konstrukcyjnych, dołączenie nowych - często ozdobnych - wyklejek), do tzw. przeoprawień włącznie. Efekty ich działań odbiegają często stylistycznie i estetycznie od oryginału, ale same w sobie są substancją zabytkową i niewątpliwie zasługują na ochronę. Działania konserwatorskie w stosunku do tych nawarstwień były najczęściej dość intuicyjne, daleko zsubiektywizowane, nie oparte na naukowo sformułowanych założeniach. W moich badaniach na wstępie uznałam za zasadne określić skalę problemu, tj. jakiego procentu zabytkowych księgozbiorów dotyczą powyższe zagadnienia, a także zakres i rodzaj ingerencji w pierwotną substancję. Określenie ilościowe i jakościowe tych ingerencji kontynuowałam w kolejnych zadaniach badawczych³. W badaniach dokonałam przeglądu czterech księgozbiorów: inkunabułów i wybranych XVI-wiecznych starych druków z Biblioteki Elbląskiej im. C. Norwida, kolekcji starych druków z Muzeum Parafialnego w Raciążku, starych druków (XVI – XVIII w.) z biblioteki siostr benedyktynek w Krzeszowie oraz z biblioteki siostr benedyktynek w Żarnowcu. Przeprowadzone badania są pierwszymi, na taką skalę wykonanymi przeglądami napraw w polskich księgozbiórach zabytkowych. Jak do tej pory, nie są mi znane projekty badawcze poświęcone wyłącznie naprawom, zjawisko było wyłącznie odnotowywane w kontekście innych badań. Obszarem zainteresowań osób

² M. Pronobis – Bobowska. *The construction of central-european codexes from XIV to XVIII cent. In the light of conservation – restoration Project*, [w:] ЗБЕРЕЖЕННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ, КОНСЕРВАЦІЯ, РЕСТАВРАЦІЯ ТА, ЕКСПЕРТИЗА МУЗЕЙНИХ ПАМ'ЯТОК, VI МИЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ, КИЇВ 27 – 30 травня 2008 р., с. 133-137.

M. Pronobis – Gajdzis, *Konstrukcja zabytkowych kodeksów w świetle zagadnień konserwatorskich*, Notes Konserwatorski nr 13, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2010 s. 201 – 211.

³ M. Pronobis-Gajdzis, *Zadanie badawcze w ramach grantu UMK Z-316 pt. Materiały pierwotne i wtórne znajdujące się w książkach zabytkowych w świetle zagadnień konserwatorskich*. (2008 r.); badania statutowe UMK pt. *Ocena ilościowa napraw wykonanych przez dawnych mistrzów introligatorskich w zabytkowych kodeksach na podstawie księgozbioru mniszek zakonu św. Benedykta w Krzeszowie* (2012 r.); badania statutowe UMK pt. *Ocena ilościowa i jakościowa dawnych napraw wykonanych w księgozbiórze zabytkowym mniszek zakonu św. Benedykta w Żarnowcu* (2016).

zajmujących się dawną książką była jej – rzecz można – warstwa intelektualna i artystyczna. Z tego powodu badacze, którymi są głównie bibliolodzy i historycy sztuki, koncentrowali się najczęściej na najcenniejszych zabytkowych kodeksach. Moje badania pozwoliły zauważyć, że naprawy wykonywane były na różnym etapie trwania kodeksu. Ulokowałam je zarówno przed punktem zero na osi czasu zabytku, w punkcie zero i po nim⁴. Rozróżniłam w związku z tym naprawy pierwotne⁵ i wtórne⁶. Rozróżnienie napraw pierwotnych i wtórnych, oprócz oczywistego przyczynku do badań, stanowi istotny element w procesie zabytkoznawczej analizy wartościującej w kontekście nawarstwień historycznych. W związku z tym rozróżnieniem, staram się od paru lat zweryfikować dotychczasowe nazewnictwo, gdzie niejednokrotnie dawne naprawy nazywano w dokumentacjach konserwatorskich, wymiennie nawarstwieniami historycznymi. Jak się okazuje naprawy mogą (wcale nierzadko) stanowić substancję pierwotną kodeksu. Przeprowadzone badania pokazały ponadto, że czynności naprawcze dotyczą znacznego procentu zabytkowych kodeksów⁷, stanowiąc tym samym istotne zagadnienie konserwatorskie, także w obszarze aksjologicznym. W związku z uzyskanymi wynikami zdiagnozowałam poważny problem konserwatorski związany z ujednoliceniem podejścia konserwatorskiego do napraw introligatorskich. Niejednokrotnie traktowano je jako nawarstwienia historyczne i często usuwano, co naruszało substancję pierwotną badanych artefaktów. W związku z powyższym, uznałam za konieczne rozszerzenie pola swoich zainteresowań badawczych o zagadnienia związane z substancją wtórną i pierwotną zabytków i osadzenia ich w teorii i praktyce konserwatorskiej. Próby zdefiniowania i podziału nawarstwień historycznych były wielokrotnie podejmowane, w wyniku czego nawarstwieniami historycznymi nazwano te elementy zabytku, które nie należały do niego w jego stanie autorskim, czyli w momencie zakończenia aktu twórczego, a w przypadku obiektów wykonanych przez osoby drugie, w momencie zakończenia prac. Uznałam jednak za konieczne odniesienie definicji do substancji pierwotnej, gdyż tak, jak nawarstwienia nie istnieją bez warstwy pierwotnej, tak i definicja nie powinna jej pomijać. Zatem zdefiniowałam nawarstwienia historyczne jako elementy zabytku, które nie należały do niego w punkcie zero na osi czasu. Ponadto w zależności od sposobu i czasu ich powstania dokonałam ich klasyfikacji. Zmiany, które powstały w czasie ale były uwzględnione w

⁴ Punkt zero określa osiągnięcie przypisanej artefaktowi formy, tj. w tym przypadku – kodeksu. [przyp. autorski].

⁵ wykonywane były przez introligatora w momencie tworzenia kodeksu. [przyp. autorski].

⁶ wykonane na przestrzeni czasu istnienia kodeksu [przyp. autorski].

⁷ W zbadanych kodeksach naprawy zidentyfikowano w następującej ilości woluminów (w %): w Bibliotece Elbląskiej, inkunabuły – 43,5%, stare druki – 15,8%; w Bibliotece a także Parafialnej w Raciążku, stare druki – 27,3%; w Bibliotece w Krzeszowie, stare druki – 46,6%; w Bibliotece w Żarnowcu, stare druki (żarnowieckie) – 27,4%, (wileńskie) – 44,9%, [przyp. autorski].

zamyśle twórcy artefaktu, można określić jako nawarstwienia zamierzone pierwotne. Kolejną grupą są nawarstwienia zamierzone wtórne, które są efektem działań właścicieli, użytkowników oraz działań naprawczych i konserwatorskich. Za nawarstwienia niezamierzone należy uznać, te spowodowane naturalnymi przemianami tworzywa, jak i czynnikami zewnętrznymi. Efektem moich zainteresowań powyższymi zagadnieniami jest napisana pod moim kierunkiem praca magisterska pt. *Nawarstwienia historyczne w świetle zagadnień konserwatorskich - teoria a praktyka*⁸.

Prowadzone przeze mnie badania były asumptem do postulowania w środowisku konserwatorów-restauratorów ograniczania zakresu prac przy zabytkowych księżkach, do niezbędnie koniecznych, a także rozszerzenia zainteresowań badawczych o zagadnienia dające podstawę do ugruntowania naukowego takiego stanowiska. W związku z pierwszym z w/w celów, moja aktywność przejawiała się w licznych wystąpieniach konferencyjnych⁹, na których propagowałam konserwację-restaurację zabytkowych kodeksów bez ich demontażu, a następnie powstaniu o tych i pokrewnych zagadnieniach artykułów publikowanych w materiałach pokonferencyjnych i czasopismach branżowych¹⁰. Odpowiedzią na pojawiający się argument, że taki sposób przeprowadzenia prac konserwatorskich-restauratorskich jest możliwy wyłącznie przy kodeksach w stosunkowo dobrym stanie zachowania, było zrealizowane przeze mnie zadanie badawcze pt. „Opracowanie metody restauracji

⁸ Wioleta Ługowska, *Nawarstwienia historyczne w świetle zagadnień konserwatorskich - teoria a praktyka*, praca magisterska (promotor: dr M. Pronobis-Gajdzis), wydruk komputerowy, Toruń, UMK 2010.

⁹ Międzynarodowa konferencja pt. “The 6th International Scientific and practical Conference Protection, Preservation, Restoration, Examination of the Museum Memorials”, Kijów 27 - 30 maj 2008 r.; referat pt. *The construction of Central-European codexes from 14th to 8th cent. in the light of conservation-restoration projects*.

Ogólnopolska konferencja pt. „Przeszłość dla Przyszłości. Masowe zabezpieczanie zasobów bibliotek i archiwów” Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 13-14.10.2008 r.; referat pt. *XIX-wieczne oprawy księzek w świetle zagadnień konserwatorskich i masowego odkwaszania*.

Międzynarodowa konferencja pt. „Zbiory biblioteczne, muzealne i archiwalne – badania i konserwacja” Toruń 2-4 października 2008 r.; referat pt. *Nasze doświadczenia i praktyka w zakresie konserwacji – restauracji książki zabytkowej*.

Ogólnopolska konferencja pt. „Rękodzieło i nowoczesne technologie” Warszawa, Biblioteka Narodowa, 1 – 2 października 2009 r.; referat pt. *Konstrukcja zabytkowych kodeksów w świetle zagadnień konserwatorskich*.

Międzynarodowa konferencja “Parchment and leather heritage conservation – restoration”, Toruń 2010; referat pt. *Skóra i pergamin w zabytkowych kodeksach – zagadnienia etyczne*.

¹⁰ M. Pronobis - Bobowska, *Konserwacja księzek bez demontażu bloku - krótkie omówienie na przykładzie trzech realizacji*. [w:] Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuk, vol. 13, no 1 – 2 (48-49), 2002 r, s. 40 - 45.

M. Pronobis – Gajdzis, *Nasze doświadczenia i praktyka w zakresie konserwacji – restauracji książki zabytkowej*, [w:] Materiały z konferencji „Zbiory biblioteczne, muzealne i archiwalne – badania i konserwacja” Toruń 2-4 października 2008 r. [red. E. Jabłońska], Toruń 2010, s. 239 – 250.

M. Pronobis-Gajdzis, *Leather and parchment In historical codices – ethical issues* [w:] “Parchment and leather heritage Conservation – Restoration”, [red. E. Jabłońska, T. Koziellec], Toruń 2012, s. 367-376.

M. Pronobis-Gajdzis, *Niewidoczne dla oczu. Przyczynek konserwatora-restauratora książki do badań tegumentologicznych*. [w:] Tegumentologia Polska dzisiaj [red. A. Wagner], Toruń 2015, s. 345 – 364.

M. Pronobis-Gajdzis, J. Czuczko, D. Jutrzenka-Supryn, *Nowe kierunki w obszarze konserwacji-restauracji zabytkowych kodeksów*, [w:] Toruńskie Studia Bibliologiczne, Toruń 2015, nr 2 (15) s. 157 – 188.

zabytkowych kodeksów na papierze w bardzo złym stanie zachowania bez konieczności ich demontażu”¹¹. Nowatorstwo projektu polegało na znacznym ograniczeniu ingerencji konserwatorskiej przy pracach prowadzonych na kodeksach w bardzo złym stanie zachowania. W ramach grantu zostało zaprojektowane i zakupione urządzenie o roboczej nazwie *klin ssący do naprawiania książek SBD1*¹². Urządzenie jest prototypowe i jest, wg stanu mojej wiedzy, jedynym w pracowniach konserwacji papieru w Polsce. Umożliwia konserwację – restaurację nawet bardzo zniszczonych zabytkowych książek, bez ich demontażu, tj. zgodnie z założeniami współczesnej myśli konserwatorskiej, zakładającej minimalną ingerencję w zabytkową substancję zabytku. Urządzenie znakomicie się sprawdziło w licznych przeprowadzonych przeze mnie pracach konserwatorskich-restauratorskich, jak i realizowanych pod moim kierunkiem projektach konserwatorskich, zarówno na zajęciach kursowych i w pracach dyplomowych.

Propagowane przez siebie założenia konserwatorskie dotyczące zabytkowych kodeksów, a odnoszące się do kodeksu etyki zawodowej i zasad dobrej konserwacji, zakładające minimalną ingerencję w zabytkową substancję zrealizowałam w licznych projektach konserwatorskich, z których do najważniejszych (po doktoracie) należą m.in. prace konserwatorskie-restauratorskie prowadzone w 2009 r. przy starym druku „Zielnik herbarzem...” autorstwa Szymona Syreniusza, wydanym w Krakowie w 1613 r. ze zbiorów Biblioteki Elbląskiej nr inw. 1738. Prace te, wykonane bez demontażu obiektu, zostały zaprezentowane na sesji popularno-naukowej w Bibliotece Elbląskiej, opisane w formie artykułu zamieszczonego w Rocznikach Elbląskich¹³, a samo dzieło zaprezentowane na wystawie pt. „Zbiór starodruków i zabytkowych egzemplarzy czasopism elbląskich z zabytkowego księgozbioru Biblioteki Elbląskiej poddanych konserwacji-restauracji w latach 2009-2016”, która odbyła się 23.09. 2016 r. w Sali Gotyckiej Biblioteki Elbląskiej. Najważniejszą realizacją konserwatorską-restauratorską w tym czasie, bo wykonaną przy

¹¹ M. Pronobis-Gajdzis, Zadanie badawcze w ramach grantu UMK Z-425 pt. *Opracowanie metody restauracji zabytkowych kodeksów na papierze w bardzo złym stanie zachowania bez konieczności ich demontażu*. (2010 r).

¹² Urządzenie zostało zaprojektowane we współpracy z mgr inż. Sławomirem Przedpełskim, wykonane przez firmę *Restauro – Technika, Toruń, ul. Św. Józefa 65*. Urządzenie składa się ze stolika ssącego w klinowatym kształcie umożliwiającym wsuwanie pomiędzy kartki książki wraz z podstawą pod książkę o regulowanej geometrii, co jest bardzo istotne, gdyż w miarę przewracania kart zmienia się geometria książki. Powierzchnia robocza ssąca wykonana jest z porowatej ale jednocześnie bardzo gładkiej płyty polipropylenowej. Jej struktura pozwala, nawet bez załączonego ssania, na samoistne wsiąkanie wody przez powierzchnię stolika do jego wnętrza. Dzięki temu rozwiązaniu zminimalizowane zostało ryzyko naruszenia wrażliwych na wodę warstw malarskich i pisarskich. Stolik i podstawa wykonane zostały z materiału odpornego na większość środków chemicznych, nawet tak agresywnych, jak aceton.

¹³ M. Pronobis-Gajdzis, *Szymona Syreniusza „Zielnik Herbarzem zwany[...].” w rękach konserwatora zabytków* [w:] *Rocznik Elbląski*, t. XXIV, Elbląg 2012, s. 107 – 134.

jednym z najcenniejszych iluminowanych polskich rękopisów są prace, które wykonałam w 2012 r. przy konserwacji-restauracji *Evangelistarium, Codex Aureus Gnesnensis* z 2. poł. XI w. z Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, nr inw. BK Ms 1a. Prace te realizowane były w zespole w ramach przygotowanego wcześniej projektu badawczo-konserwatorskiego. Zespół naukowców afiliowany głównie do Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK a koordynowany przez prof. dr hab. Elżbietę Jabłońską i piszącą te słowa, wziął udział w naukowym projekcie badawczo-konserwatorskim finansowanym przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego dotyczącym badań i konserwacji *Codex Aureus Gnesnensis*, iluminowanego rękopisu z XI w. zaliczanego do najznamienitszych zabytków iluminatorstwa i piśmiennictwa w Polsce, a nawet na świecie (zaliczany jest do jednej grupy z trzema innymi zachowanymi do naszych czasów na świecie księgami). Projekt wymagał najwyższych kwalifikacji od wszystkich wykonawców i wielopoziomowej współpracy. Zadanie badawcze było wielodyscyplinarne i dotyczyło takich dziedzin nauki jak: konserwacja – restauracja dzieł sztuki, fizyka, chemia, historia sztuki, biologia. Efekt został oceniony bardzo wysoko i zaowocował wydaniem w grudniu 2016 r. obszernej monografii naukowej pod patronatem honorowym Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy i Arcybiskupa metropolity gnieźnieńskiego Prymasa Polski Wojciecha Polaka¹⁴. Monografia jest pierwszą wielodyscyplinarną naukową monografią w Polsce dotyczącą obiektu z obszaru piśmiennictwa i iluminatorstwa¹⁵.

W tym czasie moje zainteresowania zawodowe i naukowe rozwinęły się w dwóch kierunkach. Po pierwsze poszukiwałam podstaw naukowych dla ugruntowania mojego stanowiska w kwestii propagowanej idei konserwacji-restauracji zabytkowych kodeksów, czego efektem jest opracowanie metodyki zabytkoznawczej analizy wartościującej zabytkowe kodeksy. Po drugie uwzględniłam w tym narzędziu obszar działań z zakresu konserwacji zapobiegawczej i zachowawczej dotyczący zabytkowych księgozbiorów. Działania te można uznać za wdrożenie do praktyki konserwatorskiej filozofii konserwacji zajmującej się nie tylko pojedynczym artefaktem ale ich zbiorami, kolekcjami, zespołami. W ramach prowadzonych przeze mnie studenckich wakacyjnych praktyk zawodowych od lat koordynuję konserwację zachowawczą zabytkowych zbiorów książek bezpośrednio w bibliotekach¹⁶. Te działania to absolutne nowatorstwo w programie nauczania w stosunku do lat wcześniejszych (jeszcze 90-

¹⁴ *Ewangelistrz. Złoty Kodeks Gnieźnieński. Evangelistarium. Codex Aureus Gnesnensis*. [red. nauk. ks. dr Michał Sołomieniuk], Kraków – Gniezno 2016.

¹⁵ Monografia otrzymała wyróżnienie Rektora UMK za rok 2016 (wyróżnienie przyznane we wrześniu 2017 r.)

¹⁶ Zrealizowano projekty konserwacji zachowawczej zabytkowych księgozbiorów w klasztorze Sióstr Dominikanek w Świętej Annie (2010 r.), klasztorze Sióstr Benedyktyn w Krzeszowie (2011- 15), w trakcie realizacji od 2016 r. jest projekt w klasztorze Sióstr Benedyktyn w Żarnowcu.

tych ubiegłego stulecia). Jest to olbrzymi obszar projektowania prac związanych z szeroko pojętą konserwacją zachowawczą i ochroną profilaktyczną księgozbiorów zabytkowych *in situ*. Wykonywane zabiegi pozostają poza sferą restauracji – działań estetyzujących, spektakularnych efektów. Podejmowane działania oprócz niezbędnie koniecznych zabiegów przy zabytku wykonanych w ramach konserwacji zachowawczej, obejmują obszar środowiska zabytku, takie elementy, jak: temperatura, wilgotność, zanieczyszczenia powietrza, rodzaj i jakość oświetlenia we wnętrzach bibliotek, a także badają ryzyko klęsk żywiołowych, katastrof i awarii. Wszystko to rozważa się i analizuje całościowo i w sposób interdyscyplinarny. Działania te rozpowszechniam w formie wygłaszanych na konferencjach referatów¹⁷ i publikowanych artykułów¹⁸.

Konieczność osadzenia na gruncie naukowym, propagowanej przeze mnie idei konserwacji-restauracji ograniczającej ingerencję w substancję zabytkową spowodowała moje zainteresowanie projektowaniem konserwatorskim i jego integralnym elementem, tj. zabytkoznawczą analizą wartościującą. Zagadnienia dotyczące zabytkoznawczej analizy wartościującej stały się w ostatnich latach kluczowymi dla mojego rozwoju naukowego. W 2012 roku byłam jedną z współauterek monografii dotyczącej wartościowania zabytków wydanej pod auspicjami ICOMOS-POLSKA¹⁹, w artykule przedstawiłam swoją pierwszą

¹⁷ Ogólnopolska konferencja pt. „Konserwacja zapobiegawcza środowiska”, Warszawa, UKSW, 24 października 2012; referat pt. *Konserwacja zapobiegawcza zabytkowych księgozbiorów na przykładzie kolekcji książek zgromadzonych w klasztorze Mniszek Zakonu Kaznodziejskiego w Św. Annie*.

Ogólnopolska Konferencja „Ochrona zasobu archiwów kościelnych”, Pułtusk, 22-24 listopada 2011; referat pt. *Współpraca Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z archiwami kościelnymi i klasztorowymi*.

Ogólnopolska konferencja „Zabytkowe zbiory biblioteczne w województwie warmińsko-mazurskim. Stan zachowania.” Olsztyn 08.-09. maj 2012; referat pt. *Przykłady działań konserwatorskich w zabytkowych księgozbiorach klasztorów żeńskich*.

Ogólnopolska konferencja „Zabezpieczanie i udostępnianie archiwalnych zasobów archiwów kościelnych”, Falenty, 19 – 21 października 2015; referat pt. *Od prewencji do restauracji - opieka konserwatorska Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry UMK w Toruniu nad zabytkowym księgozbiorem mniszek zakonu św. Benedykta w Krzeszowie*.

¹⁸ M. Pronobis – Gajdzis, Nasze doświadczenia i praktyka w zakresie konserwacji – restauracji książki zabytkowej, [w:] Materiały z konferencji „Zbiory biblioteczne, muzealne i archiwalne – badania i konserwacja” Toruń 2-4 października 2008 r. po redakcją Elżbiety Jabłońskiej, Toruń 2010, s. 239 – 250.

M. Pronobis-Gajdzis, E. Jabłońska, *Współpraca Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry UMK w Toruniu z archiwami kościelnymi i klasztorowymi*. [w:] *Ochrona zasobu archiwów kościelnych*, pod red. Anny Laszuk, Warszawa 2012, s. 229-239, ISBN 978-83-62421-23-7.

M. Pronobis-Gajdzis, *Konserwacja zapobiegawcza zabytkowych księgozbiorów na przykładzie kolekcji książek zgromadzonych w klasztorze Mniszek Zakonu Kaznodziejskiego w Świętej Annie*, [w:] *Archeologica hereditas; Konserwacja zapobiegawcza środowiska*, red. Zbigniew Kobyliński, Jacek Wysocki, Warszawa – Zielona Góra 2012, s. 213-220.

M. Pronobis-Gajdzis, J. Czuczko, D. Jutrzenka-Supryn, *Nowe kierunki w obszarze konserwacji-restauracji zabytkowych kodeksów*, [w:] *Toruńskie Studia Bibliologiczne*, Toruń 2015, nr 2 (15) s. 157 – 188.

¹⁹ Małgorzata Pronobis-Gajdzis, *Wartościowanie zabytkowych kodeksów – dylematy konserwatorskie*, [w:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, praca zbiorowa pod red. Bogusława Szmygina, Warszawa – Lublin 2012, s. 183 – 200.

próbę stworzenia metodyki dokonywania takiej analizy dla interesującej mnie grupy zabytków. Nieustannie modyfikowane narzędzie wdrażałam w swoich realizacjach konserwatorskich, a także w pracy ze studentami zarówno na zajęciach kursowych, jak i realizowanych pod moim kierunkiem pracach dyplomowych. Przyjmując kolejne formy metodykę usiłowałam zastosować do innych zabytków niż kodeksy, a także rozszerzyć ją poza pojedynczy artefakt, tak aby można ją było przeprowadzać dla całych zespołów zabytkowych. Pierwsze zabytkoznawcze analizy wartościujące zabytkowe księgozbiory dokonane zostały w ramach dwóch realizowanych pod moim kierunkiem pracach magisterskich²⁰. Praca z 2013 r. była próbą stworzenia metodyki ewaluacji zabytkowych księgozbiorów zastosowaną do kolekcji zabytkowych ksiąg karaïmskich Józefa Sulimowicza, natomiast w 2016 r. przy analizie wartościującej księgozbiór klasztoru żarnowieckiego zastosowano już dobrze funkcjonujące narzędzie. Udoskonalona przeze mnie zabytkoznawcza analiza wartościująca posłużyła do stworzenia projektu konserwatorskiego zakrojonych na kilka lat prac konserwatorskich-restauratorskich przy kolekcji unikatowych ksiąg karaïmskich, co było podstawą uzyskania środków finansowych z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego na realizację tego projektu. Fakt ten jest też dobitnym przykładem jednego z celów, dla których umiejętność wykonywania takiej analizy jest konieczna, tj. pozyskania środków finansowych na ratowanie Dziedzictwa Ludzkości dla przyszłych pokoleń, co stanowi element zrównoważonego rozwoju społeczeństw.

Zwieńczeniem moich dotychczasowych zainteresowań badawczych jest przedstawiane niniejszym osiągnięcie naukowe składające się z dwóch elementów:

1. Rozprawy habilitacyjnej w formie oprawionego wydruku komputerowego: Małgorzata Pronobis-Gajdzis, *Od projektu do konserwacji. Sztuka konserwacji zabytkowych kodeksów - woluminy, księgozbiory, biblioteki. Zabytkoznawcza analiza wartościująca*, Toruń UMK 2017.
2. Katalogu z wystawy habilitacyjnej: Małgorzata Pronobis-Gajdzis, *Od projektu do konserwacji. Sztuka konserwacji zabytkowych kodeksów - woluminy, księgozbiory, biblioteki*. Katalog wystawy habilitacyjnej, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Sztuk Pięknych, Galeria „Forum” 25 kwietnia - 4 maja 2017, Wydawnictwo Naukowe UMK (red. Ewelina Gajewska), ISBN 978-83-231-3933-1,

²⁰ Magdalena Dalke, *Ocena konserwatorska ksiąg karaïmskich z księgozbioru Józefa Sulimowicza*, (promotor: M. Pronobis-Gajdzis), Toruń UMK 2013, wydruk komputerowy.

Marta Kłosiewicz, *Projekt konserwacji profilaktycznej zabytkowego księgozbioru z Opactwa Benedyktyn w Żarnowcu*, (promotor: M. Pronobis-Gajdzis), Toruń UMK 2016, wydruk komputerowy.

Toruń 2017.

W rozprawie przedstawiłam proces dochodzenia przeze mnie do wdrożonego w praktykę konserwatorską narzędzia metodologicznego służącego wykonywaniu zabytkoznawczej analizy wartościującej specyficznej grupy zabytków, jaką są zabytkowe kodeksy. Moim celem nie było zagłębianie się w rozważania teoretyczne dotyczące procesu waloryzacji, tego rodzaju rozważania w teorii konserwacji pojawiały się od jej początków, a i w ostatnim okresie, choćby we wspomnianej wyżej monografii²¹. Przyświecał mi cel stricte praktyczny, tj. danie do ręki konserwatorom konkretnego narzędzia służącego tej analizie, co uznałam za najistotniejsze w kontekście wymogu, jakim jest obecnie tworzenie projektu konserwatorskiego opartego na badaniach i analizie wartościującej. Oczywiście niezbędne było osadzenie proponowanej metodyki na gruncie z jednej strony owej teorii konserwatorskiej, z drugiej - historii konserwacji podmiotu moich zainteresowań, czyli zabytkowych kodeksów. Tym zagadnieniom poświęciłam dwa pierwsze rozdziały rozprawy. W pierwszym przedstawiłam w zarysie historię kodeksu jako artefaktu – materialnego wytworu ludzkich rąk, a także w ujęciu historycznym pasję ich gromadzenia i - co się z tym ściśle wiąże - ich ochrony od czasów najdawniejszych do współczesności. Przy czym analizy zagadnień konserwatorskich-restauratorskich dokonałam wyłącznie w kontekście waloryzacji, pomijając zupełnie zabiegi i metody. W rozdziale drugim przybliżyłam wartościowanie zabytków, na tle historycznym i w ujęciu współczesnej ochrony zabytków, głównie w ujęciu poszukiwania narzędzia metodologicznego. Dalsza część pracy, to przedstawienie zaproponowanej przeze mnie metodyki ewaluacji zabytkowych kodeksów. Przy czym wzięłam pod uwagę konieczność zróżnicowania go w trzech obszarach typologicznych, tj. w stosunku do pojedynczych woluminów, zabytkowych kolekcji i bibliotek. Tym samym dostosowałam ową metodę do współczesnej myśli konserwatorskiej mającej na uwadze nie tylko pojedyncze artefakty (woluminy) ale także ich zespoły (księgozbiory) wraz z ich środowiskiem (biblioteki). W pracy starałam się dobitnie wyartykułować fundamentalne znaczenie zabytkoznawczej analizy wartościującej w procesie tworzenia projektów konserwatorskich, a następnie wynikającej z nich decyzji i jej realizacji. Podstawowym celem jej wykonywania jest ochrona atrybutów i elementów decydujących o wartości dóbr kultury. Zakres prac konserwatorskich-restauratorskich musi być uwarunkowany rozpoznaniem atrybutów zabytku i określeniem ich znaczenia dla wartości zabytku. Ponadto, należy także zauważyć znaczenie procesu wartościowania w ocenie jakości prac konserwatorskich-

²¹*Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, [red. Bogusław Szmygin], Warszawa – Lublin 2012.

restauratorskich. Tylko i wyłącznie na tej podstawie, przez porównanie można obiektywnie i faktycznie dokonać ich oceny. Dobrze wykonana konserwacja-restauracja to taka, w wyniku której nie doszło do obniżenia wartości zabytku. Naturalnie praktyka zawodowa pokazuje, że czasem, aby spełnić podstawowy cel konserwacji, czyli zapewnić trwanie zabytkowi, musi dojść do naruszenia któregoś z atrybutów. Działanie takie musi być jednak dokonane na podstawie naukowej, a nie w wyniku subiektywnej, intuicyjnej oceny konserwatora. Taką możliwość osiągnięcia kompromisu „pomiędzy cechami zabytku”, na gruncie jasnych naukowych przesłanek, daje właśnie zabytkoznawcza analiza wartościująca. Zatem opracowanie narzędzia metodologicznego dla jej wykonania uznałam za priorytetowe zadanie w ramach interesujących mnie zagadnień badawczych.

Opracowaną metodologię zastosowałam w wybranych zabytkach i zaprezentowałam na wystawie habilitacyjnej, co udokumentowane zostało w formie w/w katalogu z wystawy. Zaproponowane narzędzie służące zabytkoznawczej analizie wartościującej zastosowałam do wykonania projektu konserwatorskiego *Evangelistarium, Codex Aureus Gnesnensis, Mszału św. Wojciecha*, z 2. poł. XI w., sygn. Ms 1a, Własność Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie. Jest to przykład zastosowania owej analizy do pojedynczych woluminów. Przy czym *Złoty Kodeks Gnieźnieński* będąc jednym z najcenniejszych światowych zabytków piśmiennictwa może i powinien stanowić odniesienie do wykonywania waloryzacji innych kodeksów. Waloryzację w odniesieniu do drugiego obszaru typologicznego, czyli zespołu obiektów przedstawiłam na przykładzie projektu konserwatorskiego i jego praktycznej realizacji kolekcji zabytkowych ksiąg karaimskich Józefa Sulimowicza, obecnie zarządzanej przez Związek Karaimów Polskich. Natomiast waloryzację zaproponowaną do kolekcji wraz z jej środowiskiem historycznym zilustrowałam przykładem projektu konserwatorskiego odtworzenia aranżacji Sali Mauretańskiej na Zamku Kórnickim zgodnej z koncepcją twórcy zabytkowego księgozbioru Tytusa Działyńskiego i jego spadkobierców: Jana Działyńskiego i Władysława Zamoyskiego, która to biblioteka jest od 1953 r. pod opieką i zarządzaniem Polskiej Akademii Nauk.

Wyniki moich poszukiwań badawczych, a w szczególności wykonanie wielu realizacji konserwatorskich poprzedzonych zabytkoznawczą analizą wartościującą, dało mi asumpt do sformułowania poniższych wniosków:

1. Waloryzacja, której podstawą są wielodyscyplinarne badania konserwatorskie, ma fundamentalne znaczenie w procesie projektowania konserwatorskiego zarówno w stosunku do pojedynczych woluminów, kolekcji ksiąg, jak i bibliotek.
2. Podstawowym celem wartościowania jest ochrona atrybutów i elementów

decydujących o wartości tych dóbr kultury.

3. Waloryzacja jest najlepszym gwarantem prawidłowego rozpoznania cech decydujących o wartości zabytków.
4. Zakres prac konserwatorskich-restauratorskich musi być uwarunkowany rozpoznaniem atrybutów zabytku i określeniem ich wpływu na jego wartość.
5. Zabytkoznawcza analiza wartościująca wykonana dwukrotnie przed i po konserwacji-restauracji jest metodą oceny jakości tych prac.
6. Waloryzacja jest znakomitym narzędziem do lepszego porozumienia pomiędzy konserwatorem a zleceniodawcą, inwestorem, właścicielem, odbiorcą zabytku.

Moim zainteresowaniom badawczym, które pokrótce wyżej opisałam towarzyszyły także zagadnienia terminologiczne związane po pierwsze z obszarem zakresu prac konserwatorskich-restauratorskich, po drugie z grupą zabytków, którymi się zajmuję. Ten rodzaj mojej aktywności wpisał się w szersze działania grupy badaczy zajmujących się terminologią. Miało to związek m.in. z przemianami ustrojowymi i wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej, w wyniku czego nastąpiła, w stosunku do poprzedniej epoki, łatwość wymiany informacji. W wyniku tego polska terminologia konserwatorska rozszerzyła się w ostatniej dekadzie XX w. o nowe określenia na działania konserwatorskie, często kopiowane bezkrytycznie²². W związku z tym pogłębiło to istniejące już i tak wcześniej, w obszarze terminologicznym, zamieszanie. Brak jednoznacznej terminologii ma przełożenie na realizację konserwatorskie. Pod ogólną nazwą „konserwacja” kryły się często daleko posunięte ingerencje w zabytkową substancję, do rekonstrukcji włącznie. Zatem owo zaniechanie w zakresie terminologii miało niewątpliwie negatywne przełożenie na działania konserwatorskie. Tymi między innymi zagadnieniami zajmowałam się w ramach mojej pracy doktorskiej, w której przeanalizowałam dziesiątki dokumentacji dot. realizacji prac konserwatorskich-restauratorskich zabytkowych kodeksów. W żadnej (!) z nich działanie konserwatora połączone z całkowitym demontażem obiektu nie zostało nazwane zgodnie z prawdą „rekonstrukcją”. Tak głęboka ingerencja w substancję zabytkową obiektu skrywana była pod ogólnikową nazwą „konserwacja”. Przeprowadzone wówczas przeze mnie analizy doprowadziły mnie do sformułowania wniosku, że w proponowanym programie prac

²² Na przykład w wyniku angielskich nazw na działania konserwatorskie, takich jak: direct/indirect conservation, interventive/non-interventive conservation, preventive conservation, remedial conservation, scientific conservation, sustainable conservation, pojawiły się polskie odpowiedniki: konserwacja prewencyjna, konserwacja profilaktyczna, profilaktyka konserwatorska, konserwacja nieaktywna/pasywna, konserwacja zachowawcza, konserwacja aktywna, konserwacja tradycyjna (restauracja), konserwacja masowa, restauracja, pełna konserwacja, konserwacja właściwa. [przyp. autorski]

MP-g

(projekcie konserwatorskim) należy jednoznacznie nazwać, posługując się terminologią konserwatorską rodzaj i zakres zaplanowanych czynności. Jeśli będą one nazywane zgodnie z prawdą, a ich definicje ściśle określone i czytelne, również pod względem konsekwencji, tj. bezpowrotnej utraty oryginału, wówczas nie będzie się być może podejmować pochopnie decyzji związanych z dużą ingerencją w oryginał, co często podporządkowane jest wyłącznie celom estetycznym. W przypadku, niezbędnej konieczności, przeprowadzenia prac połączonych z pełnym demontażem książki, w dokumentacji należy jasno zaznaczyć, że konstrukcja książki jest wyłącznie jej rekonstrukcją ze stanu z przed konserwacji. Spowoduje to może zaniechanie przez konserwatora - restauratora czynności, które są być może podejmowane zbyt pochopnie, a łączą się z utratą zabytkowej substancji. Taka książka nie może być źródłem wiedzy o, np. dawnych warsztatach introligatorskich, co jasno udowodniono w napisanej pod moim kierunkiem pracy magisterskiej dotyczącej cech typologicznych dawnych mistrzów introligatorskich²³. Zagadnienia te, podobnie jak inne, popularyzowałam poprzez wystąpienia konferencyjne²⁴ i towarzyszące im publikacje²⁵. Swoje zainteresowania zagadnieniami terminologicznymi kontynuuję, jednak obecnie koncentruję się stricte na zabytkowych kodeksach. Od 2015 roku jestem jednym z trzech beneficjentów grantu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pt. Leksykon oprawoznawczy²⁶. Celem zasadniczym projektu jest uporządkowanie terminologii służącej do opisu oraz zaawansowanych analiz historycznych opraw książkowych. Ponadto celami pobocznymi są: właściwe zdefiniowanie, utworzenie brakujących terminów oraz znalezienie odpowiedników w trzech językach obcych: angielskim, francuskim i niemieckim. Wynikiem prac będzie wydawnictwo leksykalne w zakresie oprawoznawstwa książkowego, odznaczającego się obecnie w Polsce poważnym zaniedbaniem na tle dyskursu naukowego w innych krajach. W tym obszarze mojej działalności naukowej wykazałam się ponadto aktywnością przy powstawaniu nowej polskiej *Encyklopedii książki*. Jestem autorką zamieszczonych w niej trzech obszernych haseł: 1. *Oprawa książki*. 2. *Oprawa. Zdobnictwo*. 3. *Konserwacja opraw i bloku książki*²⁷.

²³ Judyta Zamrzycka, *Introligatorzy toruńscy od XV do XVI/XVII wieku - typologia cech warsztatowych*, praca magisterska (promotor: dr M. Pronobis-Gajdzis), Toruń UMK 2012.

²⁴ Np. na „I Ogólnopolska Konferencja Oprawoznawcza. Tegumentologia polska dzisiaj”, Toruń 26-27 czerwca 2014; referat: *Niewidoczne dla oczu. Przyczynek konserwatora – restauratora książki do badań tegumentologicznych*.

²⁵ Małgorzata Pronobis-Gajdzis, *Niewidoczne dla oczu. Przyczynek konserwatora-restauratora książki do badań tegumentologicznych*. [w:] Tegumentologia Polska dzisiaj [red. Arkadiusz Wagner], Toruń 2015, s. 345 – 364.

²⁶ numer projektu nr rej IaH 15 0310 83

²⁷ Małgorzata Pronobis-Gajdzis, 1. *Oprawa książki*. 2. *Oprawa. Zdobnictwo*. 3. *Konserwacja opraw i bloku książki*. [w:] *Encyklopedia książki* [red. Anna Żbikowska-Migoń, Marta Skalska-Zlat], Wrocław 2017, ISBN 978-83-229-3543-9.

Ponadto będąc pracownikiem jednostki naukowo-dydaktycznej biorę także udział w programach badawczych realizowanych zespołowo. Oprócz wspomnianych na wstępie badań w ramach programu RPBP I.11, w których brałam udział jeszcze jako studentka, aktywnie uczestniczyłam w badaniach w ramach grantu KBN nr PBZ MIN 002/HO1/2002 „Kwaśny papier: Ratowanie w skali masowej zagrożonych polskich zasobów bibliotecznych i archiwalnych.” W ramach tego grantu prowadziłam badania w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu, Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu i Bibliotece Kórnickiej PAN.

Swoje zainteresowania realizuję także w ramach mojej działalności dydaktycznej. Od początku mojej pracy w Zakładzie Konserwacji Papieru i Skóry do roku 2015 prowadziłam zajęcia z przedmiotu *Introligatorstwo Artystyczne*. Do tego przedmiotu opracowałam instrukcje teoretyczne do wykonywanych przez studentów ćwiczeń na III i IV roku studiów. Przedmiot ten przeszedł wiele modyfikacji i w obecnym kształcie jest przedmiotem całkowicie autorskim. Dwudziestoletnią koordynację tego przedmiotu zakończyłam zorganizowaniem wystawy artystycznych opraw książkowych wykonanych przez studentów. Z mojej inicjatywy zaprosiłam do zaprezentowania na wystawie swoich prac także studentów z warszawskiej ASP. Wystawa była pokazywana dwukrotnie w Toruniu, m.in. w Bibliotece Uniwersyteckiej, w Bibliotece Elbląskiej, na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie²⁸. Do wystawy został opracowany katalog²⁹. Ćwiczeniom towarzyszą wykłady, które wdrożyłam w program studiów na kierunku Konserwacji i Restauracji Papieru i Skóry, II rok, pt. „Konstrukcja książek zabytkowych na przestrzeni wieków.”

Wielokrotnie prowadziłam wakacyjne praktyki studenckie na wszystkich latach studiów, zarówno w pracowniach zakładowych, jak i wyjazdowe. W latach 2010 -2017 opracowałam projekty konserwacji zachowawczej i zapobiegawczej połączonej z oceną stanu zachowania zabytkowych księgozbiorów klasztorów żeńskich, Dominikanek w Świętej Annie i Benedyktynki w Krzeszowie i Żarnowcu. Dwa projekty zostały zrealizowane, a jeden z nich jest nadal realizowany w ramach zawodowej praktyki studenckiej po 3. roku studiów.

Jestem także opiekunem realizowanych w zakładzie prac dyplomowych i promotorem prac magisterskich.

Swoje zainteresowania i umiejętności pogłębiłam w ramach mojej działalności konserwatorskiej-restauratorskiej. Jestem autorką wielu realizacji wykonywanych zarówno

²⁸ Małgorzata Pronobis-Gajdzis, *Inspiracje. Historyzujące i artystyczne oprawy kodeksów*, [w:] Toruńskie Studia Bibliologiczne, Toruń 2015, nr 1 (14) s. 182 – 190.

²⁹ *Inspiracje. Oprawa historyzująca i artystyczna*. [kurator wystaw: M. Pronobis-Gajdzis, red. M. Pronobis-Gajdzis, A. Zięba], Wydawca: Wydawnictwo naukowe UMK, ISBN: 978-83-231-3296-7.

dla instytucji państwowych, jak i prywatnych kolekcjonerów. Wykaz realizacji konserwatorskich-restauratorskich i kopii oraz publikacji (po doktoracie) przedstawiam w dołączonym załączniku.

Mitgomele Prensolir - Gejduš